

RECUPERACIÓ DEL PATRIMONI FOTOGRÀFIC I FILMOGRÀFIC DE LES BALEARS

Catalina Aguiló / M. José Mulet

La realització de l'inventari de les col·leccions i arxius fotogràfics i filmogràfics de Balears, elaborat pels autors d'aquesta comunicació, va ser una tasca difícil, però necessària per a la recuperació del patrimoni visual de les Illes. Es va fer el 1989, amb la subvenció de la Conselleria de Cultura del Govern Balear en un termini de sis mesos, terme marcat per aquesta institució. Va ser possible perquè l'equip treballava des de feia anys en el projecte. S'han inventariat més de 50 col·leccions fotogràfiques i prop de trenta films o arxius filmogràfics, localitzades predominantment a Balears, Barcelona i Madrid. El projecte no s'ha donat definitivament per acabat perquè hi ha indicis que altres fotografies i films sobre Balears es troben a col·leccions i arxius dels Estats Units, França i Alemanya. A més, resta encara per inventariar o per finalitzar d'inventariar alguns arxius de Mallorca, que per l'absència temporal dels seus propietaris i/o la seva posterior localització impossibilitaren la seva inclusió. El sistema de fitxatge elaborat permet d'incorporar contínuament noves col·leccions a l'inventari.

Aquest es va realitzar mitjançant l'elaboració d'una fitxa-tipus, i a partir d'una concepció molt àmplia del que és el patrimoni visual de les Balears. Érem conscients, per investigacions anteriors, que ens podríem trobar amb un ventall molt desigual d'objectes fotogràfics i filmogràfics. Han estat objectes inventariables una fotografia i un film, però també unes cubetes de revelar, un trípode i un monitor de pel·lícules. Només dos criteris han delimitat l'àrea de l'inventari: el de localització i el cronològic. Qualsevol imatge o aparell trobat a Balears i qualsevol imatge trobada fora però lligada a les Illes tenia cabuda a l'inventari (són els casos, per exemple, de les imatges que es conserven a la Biblioteca Nacional i al Palacio Real de Madrid; i a l'Institut d'Estudis fotogràfics de Catalunya i a la Filmoteca Nacional de Catalunya, a Barcelona), sempre que complien el segon criteri. Quant a la cronologia, hem optat per dues delimitacions diferents, l'una per la fotografia i l'altra per la filmografia. Qualsevol fotografia i aparell del període 1839-1965 ha estat objecte d'inventari i també qualsevol film del segle vint. Malgrat això, s'han fet excepcions per fotografies, pel·lícules i aparells del 1940-65 que hem considerat de molt poc interès, i ens hem centrat sobretot en les produccions històriques.

S'elaborà una fitxa-inventari doble perquè donés la màxima i més sintètica informació. L'una per a les col·leccions fotogràfiques i l'altra per a les filmogràfiques. La primera inventaria col·leccions i arxius fotogràfics en la seva totalitat. La segona, a més d'inventariar amb aquest sistema els arxius filmogràfics, diferencia cada un dels films. Era impossible en el termini fixat inventariar fotografia per fotografia, per això s'optà per estructurar el treball en col·leccions unitàries (d'un mateix autor, d'un mateix col·leccionista, d'una mateixa procedència), independentment del seu contingut, quantitat i qualitat. En canvi era possible i lògic dedicar una fitxa per cada film realitzat a Balears. Així l'arxiu del NO-DO de la Filmoteca Nacional està integrat per més de seixanta fitxes, mentre que la col·lecció Escalas (amb més de quaranta mil negatius i deu càmeres) està sintetitzada en una sola fitxa.

Cal assenyalar que gràcies a aquest inventari s'han localitzat dos films que es consideraven perduts, *El Secreto de la Pedriza* i *Flor de Espino*, pel·lícules dels anys 20 que fan part indiscutible de la història del cinema a Balears, a més de documentals d'esdeveniments històrics i aparells antics de gran vàlua. D'altra banda, bona part dels propietaris d'aquests arxius han valorat de bell nou les seves imatges, moltes vegades arraconades als seus domicilis i sense cap incentiu per continuar conservant-les. La realització de l'inventari ha capgirat, en algunes ocasions les seves concepcions sobre el que posseïen.

Inventari del patrimoni fotogràfic

Els objectes que conformen la història de la fotografia a Balears es troben dispersos i heterogenis en arxius i col·leccions. L'inventari realitzat, que ha donat preferència a les imatges fetes abans de 1965, indica una trista realitat: que la producció visual de molts fotògrafs dels segles XIX i XX s'ha perdut irremeiablement o es troba en condicions deplorables. Malgrat aquesta primera conclusió, hem de ser també optimistes perquè l'inventari ha possibilitat el control i la localització de més de cinquanta arxius, alguns dels quals quasi completament conservats i amb una alta probabilitat de recuperació. A més és segur que amb aquesta primera passa en sortiran d'altres fins ara desconeguts o en poder de familiars o col·leccionistes contraris a la seva consulta.

La major part dels arxius no estan classificats o mantenen la classificació original del seu autor (generalment en llibretes on el fotògraf anotava un número i el contingut general de cada placa, sovint sense especificar data ni tema). Aquest fet ha obstaculitzat el treball perquè era impossible moltes vegades quantificar amb precisió el nombre i el tipus de fotografia tot obligant a realitzar un mostratge (per exemple, estudiant mil o dos mil plaques per a cada vint mil). La localització dispersa d'alguns arxius ha dificultat o impedit la seva inclusió a l'inventari.

L'estat de conservació del material és molt heterogeni. Molts arxius conserven les plaques enganxades unes amb les altres, amb l'emulsió perduda i els vidres de suport romput. Totes, sense excepció sofreixen l'acció de la humitat, la manca d'un control de temperatura, l'absència d'aïreació i unes deficitàries condicions d'emmagatzematge. És prioritari arribar a un acord amb els propietaris per assegurar la seva conservació.

A partir de l'inventari hem comprovat que Balears disposa *grosso modo* de més de 188.000 fotografies antigues i més de dos milions realitzades al segle vint, que es conserven més de 120.000 negatius i diapositives damunt vidre, més de 22.000 postals d'època i més de 40.000 pel·lícules flexibles anteriors a 1960. De les primeres manifestacions fotogràfiques fetes entre 1839 i 1870 s'han inventariat quatre daguerreotips, tres calotips, tres ambrotips i dotze ferro-tips. Cal citar també l'inventari de llibres fotogràfics amb inclusió de positius originals o imatges tractades mitjançant la litografia i la fototípia. Diversos arxius públics conserven la que es considera una de les primeres obres basades en daguerreotips, el *Panorama óptico histórico artístico de las Islas Baleares*, d'Antoni Furió, editada a Palma el 1840 i que inclou litografies tretes -com indica l'autor- de daguerreotips realitzats amb un aparell que arribà a Palma procedent de França, el desembre de 1839. La Biblioteca del Palacio Real de Madrid i l'Ajuntament de Palma conserven *Recuerdos fotográficos del viaje de SS.MM. i AA. a las Islas Baleares, Cataluña y Aragón: septiembre-octubre de 1860*, realitzat pel fotògraf Charles Clifford amb motiu del viatge d'Isabel II. També amb positius originals és l'obra de Bartomeu Ferrà i Julio Virenque, *Álbum artístico de Mallorca*, editada per lliuraments mensuals des de març de 1873 fins a desembre de 1874. Es tracta d'un acurat repertori d'objectes d'art de col·leccions mallorquines presentat a l'Exposició Universal de París de 1878. Amb motiu de la visita d'Alfons XII a Mallorca, el fotògraf Leone Bravi elabora, el 1877, un àlbum de positius. Es conserva dispers entre col·leccions privades i la Biblioteca del Palacio Real de Madrid.

La temàtica és diversa però es pot agrupar en quatre àmbits: la reproducció d'objectes d'art (tema principal de la col·lecció Jeroni Juan Tous del Museu de Mallorca, de la Biblioteca de Cultura Artesana del Consell Insular de Mallorca i de l'Arxiu Mas de Barcelona), la fotografia de gabinet (bases dels arxius Gaspar i Francesc Rullan i Tomas Montserrat), la d'esdeveniments locals (Arxiu Josep Vila) i la de paisatge (Col·lecció Jaume Escales, Antoni Mulet, Guillem Bestard, Cardona Gonyalons, Josep Truyol, etc...).

En aquest darrer àmbit les imatges realitzades pels fotògrafs catalans Pla Janini i Francesc Català Roca, destinades al seu arxiu particular i a l'edició de llibres.

En bona mesura, l'inventari temàtic indica les preferències icòniques vinculades al desenvolupament de la història de la fotografia a Balears: la fotografia documental destinada als diaris, la foto d'estudi interessada en reproduir determinats esdeveniments socials vinculats al concepte de família i, per últim, la de paisatge, vehicle idoni per fomentar una imatge identificada en el sector bàsic de la indústria local, el turisme.

Inventari del patrimoni filmogràfic

Tenint en compte l'estat de les investigacions sobre patrimoni filmogràfic de les Balears, es feia absolutament imprescindible la realització d'un inventari mínimament exhaustiu que permeti continuar les tasques d'investigació. L'inventari ens ha de portar a un millor coneixement d'aquest patrimoni i, per tant a fer possible la seva conservació. Tasca bàsica pel manteniment d'aquest llegat cultural, la qual passa, després de la realització de l'inventari, per la creació d'un arxiu on, a més de la informació recollida, es pugui conservar el material en condicions adients.

La metodologia utilitzada ha seguit un sistema radial, partint de dades ja conegudes, intentant trobar noves col·leccions i films. Si en el cas de la fotografia ha donat bons resultats, en el del cinema no ha estat massa efectiu ja que, en general, i sobretot quant als films antics, el material inventariat era ja conegut. És difícil confiar que en surtin de nous, sobretot entre els antics. A Menorca i a Eivissa, per mor de les dificultats trobades és possible que en sorgeixin de nous.

També s'han inclòs a l'inventari una sèrie de films actuals, que pensam és interessant controlar per conèixer l'estat de la realització cinematogràfica contemporània a Balears. S'ha deixat de banda, en principi, la de tipus comercial perquè és més fàcilment controlable i en qualsevol moment se'n pot fer un cens. Segurament han quedat fora alguns realitzadors de curtmetratges, per la qual cosa esperam més endavant anar-los afegint. Caldria que aquest tipus de cinema independent tengui cabuda a un possible arxiu ja que també és part del nostre patrimoni.

Quant a la valoració del patrimoni fílmic inventariat cal tenir en compte diferents aspectes: històrics (com a document d'un determinat moment històric), estètics (la qualitat estètica d'un film) i la raresa (característiques peculiars que el puguin fer interessant).

Els films que entrin en un d'aquests aspectes o que en combinin de diferents són prioritaris al moment de decidir la seva conservació i possible recuperació. En aquest punt s'ha de destacar la importància de la recuperació, gràcies a aquest inventari, de dos films cabdals per a la cinematografia balear i que fins ara restaven perduts. Es tracta de *El Secreto de la Pedriza* (1926) i *Flor de espino* (1925). Són uns dels pocs films argumentals que es realitzaren a Mallorca per gent mallorquina. La primera fou trobada en poder d'una hereva del qui fou el promotor del film, i actualment està en restauració amb el suport econòmic de la Conselleria de Cultura i de la Filmoteca Nacional. La segona es conserva a la Filmoteca Nacional de Madrid; és una còpia nova, però no ben restaurada, mentre que l'original en nitrats es troba pressumptament a la Filmoteca de Catalunya.

Tant pel seu valor artístic com històric hem d'assenyalar els films del fotògraf i cineasta Josep Truyol (1868-1949), ja que es poden considerar com les primeres pel·lícules realitzades a Mallorca. En la seva majoria, són les anomenades panoràmiques naturals o filmacions d'esdeveniments socials (com la inauguració del primer tramvia elèctric a l'illa de Mallorca). També experimentava noves tècniques i recursos cinematogràfics en films de caire familiar. La seva datació

 CONSELLERIA D'EDUCACIÓ I CULTURA	NÚM. INV. 119 Gènere Film	INVENTARI DEL PATRIMONI FOTOGRÀFIC I FILMOGRÀFIC DE LES ILLES BALEARS
DENOMINACIÓ El secreto de la Pedriza LOCALITZACIÓ Joan Mas. Distribució de pel·lícules. Puigdorfolo, 8. Palma. PROPRIETARI Margarita Mas Jaume DATA 1925-27		TITXA TÈCNICA I ARHIVA: Títol: El secreto de la Pedriza Producció: Balear Films. (Serafi Sureda i Joan Mas Quetglas). Guió: basat en la novel·la del mateix títol de Adolfo Vázquez Huesaque. (Palma, 1920) Interpretació: Francisco Aguiló, Rosita Barberán, Ketty Murray, Manuel Cortés, Ignacio Letos i Antonio Llompart. Format: 35 mm. Llargoformatge de ficció
ESTAT DE CONSERVACIÓ: Negatiu i còpia en nitrat. S'hauria de restaurar i fer còpies de seguretat i noves.		
ORIGEN: Hèrència familiar		
PROMPTA D'ACCÉS I CONSERVACIÓ: S'hauria de contactar amb els propietaris i determinar un pressupost per la nova restauració.		
BIBLIOGRAFIA: C. Aguiló Ribas. "60 anys de cinema a Mallorca". <u>Palau Reial</u> , l. nº 7. Gener de 1987.		
PROJECCIONS: Estrenada al Teatre Principal el 1925.		
ARGUMENT I OBSERVACIONS: Història de contrabandistes, en la que el "dolent" de la pel·lícula és el carrabiner. Història patriòtica ambientada en la costa nord mallorquina. El 1927 a en feu un nou muntatge, on s'hi afegiren escenes noves de balls populars per convertir-la en reclam publicitari cap a Mallorca		
TITXA FETA PER Catalina Aguiló, M ^e José Mulet i Josep Antoni Mendiola		DATA: 1989

1. Model de fitxar per inventari de material filmogràfic (anvers i revers)

Recuperació del patrimoni fotogràfic i filmogràfic de les Balears

		NÚM. INV. 33 OBJECTIF: Arxiu Fotogràfic	INVENTARI DEL PATRIMONI FOTOGRÀFIC I FILMOGRÀFIC DE LES ILLES BALEARS
DENOMINACIÓ: Arxiu Escalas LOCALITZACIÓ: Santiago Rusiñol, 12. Palma PROPIETARI: Magdalena Escalas. QUANTITAT APROXIMADA: 32.000 positius i 56.000 negatius. ACCESSORIS: Càmeres, ampliadora, eines de laboratori visors, etc. DATAció APROXIMADA: 1890-1970		ORIGEN: Es tracta d'una col·lecció privada i d'origen familiar, iniciada a finals del s. XIX per Jaume Escalas Adrover, i continuada al llarg del XI pel seu fill, el metge Jaume Escalas Real.	
ESTAT DE CONSERVACIÓ GENERAL: L'estat de conservació és molt bo, malgrat no s'ha pres mai cap iniciativa de recuperació ni de completa classificació. Es conserva tot com originàriament el deixà el metge Escalas.		TEMÀTICA GENERAL: -Paisatge de Mallorca, sobretot de Mallorca, i escenes quotidianes de Palma. -Esdeveniments de Mallorca (1913-70)	
PROPOSTA D'ACCIONS I DE CONSERVACIÓ: És un arxiu privat que es guarda molt celosament i amb certa cura. L'accés és difícil; però la propietària, Magdalena Escalas, filla del fotògraf, arribaria a un acord amb la Conselleria a condició de que aquesta creés un Arxiu Fotogràfic o Fototeca, controlat pels propietaris de les imatges, mitjançant un patronat.		BIBLIOGRAFIA: -Premsa mallorquina dels anys 30-50. -ESCALAS REAL, J.: <u>Aquella ciutat de Palma</u> (1ª ed. 1954) -ESCALAS REAL, J.: <u>Cuina de Mallorca</u> (1ª ed. 1933). -MULET, M.J.: "Archivos y colecciones fotográficas..." <u>DSAL</u> 43 (1987)	
OBSERVACIONS: -Es un dels arxius fotogràfics històrics més importants de Balears. Es conserva en molt bon estat abraça un llarg període i les imatges són de gran qualitat. -Es aconsellable arribar a un acord amb la propietària. -S'adjunten fotos.		EXPOSICIONS: S'adjunta fitxa	

NEGATIU DE VIDRE: S'adjunta fitxa	
DIAPOSITIVES / AMBROTIPIES / ESTEROTIPIES / ALTRES: No conserva	
PEL·LÍCULA LEXIBLE X: B/N ☐ COLOR ☐ DIAPOSITIVA ☐ (Vg. "Negatius de vidre") -Pel·lícula de color: 23.301 negatius classificats. Format màxim 8 x 9. Tema: paisatge de Mallorca. (S'adjunta foto, núm: 28)	
POSITIU D'EPOCA: S'adjunta fitxa	
ACCESSORIS: S'adjunta fitxa	ALTRES: -Conserva gran part de les fórmules emprades pel pare i el padri. -Conserva unes llibretes on Jaume Escalas anotava les les imatges que feia, amb la data i contingut. -Disposa d'una petita biblioteca amb totes les edicions dels llibres de J. Escalas.
FITXA FETA PER: Catalina Aguiló, Nª Josep Mulet i DATA: 1989 Josep Antoni Mendiola	

2. Model de fitxa per inventari de material fotogràfic (Anvers i revers)

Cont. Fitxa núm. inv: 33

(Arxiu Escalans)

EXPOSICIONS

Relació de les exposicions col·lectives realitzades per Jaume Escalas, de les quals encara es conserven les imatges originals.

- Photographic Society of America, 1937
- Salon International of Photographic Art in Poland. Edicions del 1930 i 1934.
- Saló Internacional de la Societat Fotogràfica de Saragossa. Edicions del 1930, 1931, 1932, 1933 i 1934.
- Salón Internacional Fotográfico del Uruguay. 1932.
- Club Esportiu de Fotografia de Bilbao. Edicions del 1931 i 1932
- Salon International d'Art Photographique. 1932
- Saló Internacional de Fotografia de Madrid. Edicions del 1930, 1932, 1934 i 1935.
- Mostra Internazionale di Fotografia. Milano, 1932
- Saló Internacional d'Art Fotográfico de Barcelona. Edicions del 1929, 1933 i 1935
- Annual International Salon of Photographi. California. 1932
- Salon International Bruxelles, 1933
- Salon International d'Art Photographique. Dijon, 1932.
- Iris Kerst Salon. Antwerpen, 1934
- National Geographic Magazine (1934)

ACCESSORIS I CAMERES

- Càmera estereoscòpica 6 x 13. Marca: ICA. Mides: 18 x 23 x 10 cm. Amb dos objectius Carl Zeiss, nús. 255701 i 259824. Fotos: 27, 30
Es conserva amb l'estox original i tres porta-plaques.
- Càmera estereoscòpica (o panoràmica) 4,5 x 11 cm. Ontoscope. Marca: Brevete Paris.
Conserva l'estox original i dos xasis. Va esser comprada a Can D. Duran, Carrer Unió, 22. Fotos: 34
- Càmera 9 x 12. Amb objectiu Ernemann Dresden. Fotos: 32 i 33
- Càmera Goerz amb objectiu. Fotos: 34, 35
- Càmera de fusta, sense nom comercial. Té estox original, nivel independent i tres xasis 13 x 18 cm. Fotos: 36 i 37
- Aparell visor estereoscòpic 6 x 13 cm. Unis-France. Paris. Foto: 38

(continua)

- Amplidora metàl·lica. Sense nom comercial. Foto núm: 39
- Càmera de fusta de gran format. Sense nom comercial. Foto núm: 40
- Conserva també diversos accessoris de laboratori (cubetes, làmpara, etc) del padrí i del pare.

PLAQUES DE VIDRE

Distribuïdes en:

- 74 caixes originals de dispositives estereoscòpiques b/n. Total aprox.: 9.600. Període: 1920-25. Tema: paisatges de Mallorca i vistes de Palma. Format: 4,5 x 11.
- 1 caixa original de dispositives estereoscòpiques b/n, realitzades per mossèn Ferran Moragas. Total aprox.: 20. Període: 1923. Tema: paisatge de Mallorca. Format: 4,5 x 11 cm
- 86 caixes originals de dispositives estereoscòpiques b/n. Total aprox.: 1390. Període: 1913-34. Tema: classificades per ciutats (Madrid, Barcelona, Toledo...). Mallorca ocupa 26 caixes. Format: 4,5 x 11. (Una caixa du el nom d'Antoni Mulet). (S'adjunta foto núm: 41)
- Armeri amb més de 40 caixes de fusta. Dispositives estereoscòpiques en b/n. Total aprox: 3.000. Període: 1921-34. Tema: paisatges de Mallorca (possessions, torrents, ports de Sóller, Andratx, Felanitx) i Palma (El Terreno, es Jonquet, Illetes, Seu, Born, Palairet, hotel Mediterrani, Grand Hotel, etc). Format: 6 x 13 cm. Cada placa té l'emulsió protegida entre dos vidre i una safata que la tanca. (S'adjunta foto núm: 42)
- 5 caixons de fusta originals amb negatius de vidre. Total aprox: 400. Període: darreries del s XIX. Tema: Palma i retrat. Possiblement spon del pare de Jaume Escalas Real; és a dir, de Jaume Escalas Adrover. Es conserven més caixons, però l'accés és molt difícil. (S'adjunta foto núm: 43)
- Prop de 20.000 plaques de vidre de diferents format, amb predominí del tema de paisatge. Tenen el seu positiu -per contacte- als àlbums (Vegeu "Positiu d'època"). Estan numerats i datats.

3. Fitxes complementàries (continuació núm. inventari 33)

Continuació Fitxa núm. inventari: 33

(Arxiu Escalat)

POSITIUS D'EPOCA

-43 Àlbums de positius classificats amb una referència numèrica i una data, la qual remet al número de negatiu. Les imatges són de format 6 x 9, 9 x 12 i 13 x 18. Període: 1950-70. Total aprox: 24.517 fotos.

-59 Àlbums de positius classificats amb una referència que envia al número de negatiu. Diversos formats. Període: 1910-56. Total aprox: 5.900. Tots els àlbums tenen una temàtica comuna: paisatge de Mallorca i Eivissa; escenes urbanes i rurals; retrats; escenes de l'hospital psiquiàtric i d'altres relacionades amb la medicina.
(S'adjunta foto núm: 44)

-6 Àlbums de postals, d'arreu del món. Total aprox: més de 1.000

-2 Àlbums amb fotos format 30 x 40 cm, presentades a diversos salons fotogràfics d'Europa. (Vegeu "Exposicions"). Prop de 30.

-Més de 5 àlbums amb positius de Jaume Escalas Adrover. Total aprox: 760. Tema: vistes de Palma i retrat. Derreries a XIX.

4. Fitxa complementària (continuació núm. inventari 33)